

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ СВ. „КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

Факултет по журналистика и масова комуникация

Катедра „Комуникация, Връзки с обществеността и реклама”

АВТОРЕФЕРАТ

към Дисертационен труд на тема:

*Комуникация и комуникационен модел на богомилското движение през
Средновековието (X-XIV в.)*

За

присъждане на образователна и научна степен „Доктор” по професионално
направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки,
специалност „Журналистика – Връзки с обществеността”

Докторант: Емилия Благоева Кикарина

Научен ръководител: проф. д-р Николай Михайлов

София, 2020 г.

Съдържание на дисертационния труд

Увод. Теоретични основи на дисертационния труд 5

Глава 1. Социалната комуникация и човешкото общество 17

1.1.Начало на социалната комуникация. 17

1.2.Комуникацията като наука и изследователско поле. Комуникационният модел като изследователски комуникационен инструмент, приложим в исторически план.Комуникационният модел на Средновековието. 32

1.3.Отношението „публичност” – „комуникация”. Публичността в исторически план. 51

Глава 2. Аспекти на социалната комуникация и отделни комуникационни ситуации в средновековна България и Византия през X-XIV век 66

2.1. Социалната комуникация през Средновековието на Европейския континент. Основни понятия и развитие 66

2.2. Характерни особености на социалната комуникация и комуникационни ситуации в средновековна България и Византийската империя в периода X-XIV век. Прилики и разлики между двете страни 79

2.3. Богомилството като фактор в комуникацията на двете средновековни държави – исторически и културни аспекти. Комуникационната ситуация между цар Петър и византийския патриарх Теофилакт 126

Глава 3. Особенности на комуникацията на богомилите през Средновековието (X-XIV в.). Богомилските послания и съвременната социална комуникация 150

3.1. Комуникация и публично-комуникационни послания на богомилството през Средновековието (X-XIV в.). 150

3.2. Комуникационни ситуации между богомилското движение и официалните власти на България и Византийската империя. 169

3.3. Богомилската история през времето. Богомилството през погледа на днешния човек. Взаимодействия и влияния между богомилското движение и съвременната социална комуникация. Посланията на богомилите днес 192

Основни изводи 213

Научни приноси на докторанта в дисертационния труд 229

Приложения 230

Прил. 1. Схема на комуникационен модел „Комуникационни ситуации” 231

Прил. 2. Богомилската комуникация 232

Прил. 3. Фотогалерия на откритите находки с богомилска символика от село Балша, Софийско и град Плевен 237

Прил. 4. Списък на анализирани в дисертационния труд комуникационни ситуации 241

Библиография на използваните и цитирани източници 242

Обща характеристика на дисертационния труд

Кикарина, Емилия Благоева. Комуникация и комуникационен модел на богомилското движение през Средновековието (X-XIV в.): Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор”, област на висше образование 3.5. Обществени комуникации и информационни науки, специалност „Журналистика – Връзки с обществеността” / Емилия Благоева Кикарина; Науч. ръководител проф. д-р Николай Михайлов. – София: [Е. Кикарина], 2020. – 265 л.; със сх., табл., снимки; 30 x 21 см. + 1 автореферат (18 с.; 30 x 21 см.)

Библиография, с. 242-264 (Общо източници (книги; части от книги; статии от сборници и периодични издания) – 328 бр. От тях книжни – 309 бр.; електронни – 19 бр.; на български език – 291 бр.; на английски език – 20 бр.; на немски език – 2 бр.).

Дисертацията съдържа: Съдържание; Увод. Теоретични основи на дисертационния труд; Глава 1; Глава 2; Глава 3; Основни изводи; Научни приноси; Приложения (1 схема на модел „Комуникационни ситуации”, 1 схема на богомилската

комуникация, 1 фотогалерия на откритите от докторанта находки в село Балша, Софийско и град Плевен, Списък на анализирани в текста комуникационни ситуации); Списък на използваната и цитирана литература; Благодарности.

Актуалност, предмет и цели на изследването

Днешното развитие на човешкото общество и неговата комуникационна динамика в световен мащаб са в пряка зависимост от най-различни явления и процеси като: глобализацията, информационните технологии, световния информационен поток, нестабилната политическа и икономическа обстановка, многобройните военни конфликти, тероризмът, а също така промените в околната среда и драстичното намаляване на основните природни ресурси също оказват своето влияние.

Навлизайки в контекста на настоящия текст двустранните взаимодействия и влияния между комуникационната сфера и гореизброените явления от една страна способстват за повишаване на риска от потенциални кризи, а от друга страна самата социална комуникация играе ролята на основен резонатор и усилвател на гореизброените явления. В същото време, благодарение на новите информационни технологии бива достигнато принципно ново ниво на комуникиране лежащо отвъд физическите и времеви ареалии. Днес, повече отколкото допреди 100 години в значителна степен е засилена динамиката между трите компонента – социална комуникация¹, социална среда и технологии. Нивото на технологии предопределя качеството на комуникиране и основните инструменти, които, пък, от своя страна се пораждат и влияят от социалната среда.

В същото време се оказва, че работещите днес комуникационни техники от системата на социалната комуникация забуксuvat и намаляват своята ефективност, поради появата на сложни по своята същност кризи и конфликти. В резултат биват пораждани проблеми, които вече много трудно намират своето решение чрез ресурсите на комуникацията. Точно затова може да се каже, че актуалността на настоящата разработка е пряко свързана със съвременното състояние на нашето общество и проблемите, пред които то е принудено да се изправя. Определянето и изследването на

---

¹ Понятието „социална комуникация” като централно за дисертационния труд ще бъде разяснено в подточка „Понятиен апарат” на настоящата уводна част.

основни теоретични маркери от комуникационното поле, които имат потенциала да свържат Средновековието и съвременната комуникационна теория е добро начало и шанс за откриването на нови потоци на мисълта, които ще доведат до решения на възникващите проблеми или по-скоро до възможните пътища до решения. И тъй като съществуването на човешката комуникация е свързано изначално със зараждането на човешката цивилизация, то тя като обект на изследване е възможно да бъде ситуирана в официално възприетия историко-хронологичен модел на която и да е историческа епоха.

От особен интерес за мен е именно Средновековието, тъй като това е междинен период, на чиято основа са изградени и реализирани явления с основополагащ потенциал за днешната ситуация на съвременното ни общество. От друга страна е рядка изследователска възможност позволяваща да се надникне в този исторически период от позицията на непотърсена до този момент гледна точка, използваща инструментите на съвременното комуникационно поле. Много малко е писано и е известно за характера на комуникациите и комуникационните техники през т. нар. средни векове. На анализ са подлагани само няколко и то не от централен характер за настоящата тема аспекти като: панаири и пазари; начини за забавление; места за събиране като кръчми, странноприемници; търговските пътища; средновековният светоглед по отношение на различни ежедневни неща, като доброто и злото, нощта и др.; градската и селската култура; университетите.

Обект на анализ са основни аспекти на двете тясно свързани проблемни области на настоящата тема: **1.** Комуникацията и комуникационния модел реализирани от страна на богомилското движение през времето на неговото съществуване (X-XIV в.) в средновековна България и Византийската империя и **2.** Основни моменти на социалната комуникация в самите общества на споменатите в по-горните редове две страни и на техните социални структури (владетелски двор, църковни власти, социум) в процеса на взаимодействие едни с други и в същото време при общуването им с богомилството. Основната причина за подобно решение се корени в идеята, че най-ясно определени социални проблеми и кризи, както и прояви на комуникативни техники се наблюдават по време на присъствието на различни структури и групи от хора противопоставящи се на статуквото на официално наложения държавен, религиозен и обществен ред. Всъщност, комуникационните аспекти на социалния живот на човечеството през всички епохи от неговата история могат да изпъкнат най-силно именно чрез кризисните процеси, социални

противопоставяния и конфликтни ситуации. В посока на тази логическа нишка ще бъдат потърсени допирните точки и взаимното влияние и противопоставяния между комуникационният модел на българското богомилско движение и споменатите структури, както в България, така и във Византийската империя. Фокусът в настоящия текст е върху България и Византия тъй като първата е тяхна родина, присъствието на богомилството и в български, и във византийски земи е най-осезаемо, а влиянието на богомилските съвършени и техните последователи – най-силно.

Изследователска теза и основни цели

Основната теза на настоящата разработка може да бъде формулирана по следния начин: Публичността² стои в основата на т.нар. социална или обществена комуникация, която се заражда и развива през цялата човешка история. Поради тази причина през европейското Средновековие е съществувала определен вид публичност и съответно социална комуникация, която е била пряко свързана с християнската религия, нивото на съществуващите тогава технологии и общественото устройство на населените територии. Тази комуникация, както и нейните принципи и основни комуникационни модели биха могли да бъдат анализирани и показани основно чрез научния инструментариум на комуникационното изследователско поле.

Съществената част от общуването между хората се фокусира не просто върху емоционалното и интелектуално обогатяване на участниците, както и тяхното развитие в социален план, но и също така върху преодоляването на различни пречки и проблеми. Тъкмо поради тази причина **основна цел** на дисертационният труд е да бъде отговорено на няколко основни въпроса: „Какви са характерните особености на социалната комуникация през Средновековието на Европейския континент и съответно в България и Византия?“, „С какво се характеризира комуникацията, осъществявана от богомилското движение на българска и византийска територия?“, „Кои са теоретичните маркери на съвременната комуникационна наука, които могат да бъдат съотнесени към Средновековието?“ и „Кои комуникативни техники от тези използвани от богомилите биха работили за нас в настоящето?“.

Това е постигнато чрез разработване на проблема за публичността, както и чрез взаимодействията и противопоставянето между два противоречиви комуникационни модели: официално признатия комуникационен модел на средновековното християнско

---

² Понятието „публичност“ ще бъде разгледано в подточка „Понятиен апарат“ от настоящия увод.

общество и този на различните, на еретическите движения, изпадащи извън официалната рамка и в частност на богомилското движение. Тяхното противопоставяне, но и в същото време взаимодействие ще позволи по-пълното разкриване на комуникационната ситуация, на основните характерни черти на основните комуникатори, както и на последствията от този диалог. За база на така описаният анализ ще бъдат взети няколко основни комуникативно-публични въпроси от обществен интерес случили се в историята на средновековна България, както и такива от обществената динамика на Византийската империя. Чрез тях е възможно да бъдат очертани границите и изградени рамките на съществуващата тогава комуникация. Позицията на изследвателя на миналото е изключително благоприятна поради отдалечеността му от периода, което позволява по-голяма обективност. Предмет на изследване е и богомилството и богомилските комуникационни послания, които имат съществени духовни и културни приноси в историята на Европа и на нашата страна, като в същото време преодоляват ограниченията на времето, доказвайки своята актуалност и ефективност в нашето съвремие.

Методология и изследователски подход

Използваните методи са в пряка зависимост с поставените в предишните редове основни цели и задачи. Тъй като говорим за исторически период от нашето минало, не е възможно да бъде извършено директно наблюдение върху социалната среда, общественото мнение, политическата, икономическата и културната обстановка тогава.

За целта ще бъде използван аналитико-концептуален подход към различни извори и изследвания в областта на социалната комуникация, в областта на история на българското и западноевропейското Средновековие и на самото богомилско движение. В помощ на изследването ще е и системния подход и основните теоретични маркери на социалната комуникация, които могат да бъдат съотнесени към съответния исторически период. За по-пълното разкриване на отделните аспекти на социалната комуникация и на отделни събития и явления, която могат да бъдат анализирани в комуникационен аспект, ще бъде приложен и специално изготвения от докторантката комуникационен модел „Комуникационни ситуации”³.

Цялостният текст на настоящата разработка стъпва на един основен холистичен принцип, а именно: *„частта се съдържа в цялото и цялото се съдържа в частта”*. С

---

³ Повече за този модел виж глава 1 от дисертационния труд.

други думи казано, чрез споменатия принцип се разкрива различна перспектива, в която конкретните комуникационни ситуации на самата цялостна социална комуникация в разглежданите страни България и Византия съдържат в себе си конкретна и абстрактна информация, както за своята същност, така и за основни принципи и базисни смисли на по-голямата картина. В същото време комуникационните ситуации са в състояние да предоставят, както основни данни релевантни и съотносими към по-мащабното комуникационно поле, така и информация върху която да бъдат изведени принципно нови факти и изводи за цялостната картина.

Това е валидно положение, тъй като социалната комуникация, генерирана от основните комуникатори като държавните власти, църковната институция чак до богомилското движение и осъществявана между тях на базата на съответната социална среда⁴ е сложна система изградена от отделни комуникационни ситуации и от множество взаимосвързани помежду си компоненти. Нейните главни черти се съдържат под една или друга форма в основния характерен модел на всяка отделна комуникационна ситуация, което играе обединяваща роля за тези ситуации и в същото време ги извежда на по-високо комуникационно ниво, очертавайки „по-голямата картина”. Базиран са на множество фактори, сред които явните и скрити личностни и обществени цели на комуникаторите, характера на разменените съобщения, предизвиканата реакция, последствията от нея и др. Разбира се, този принцип би могъл да послужи като основа и за всяка една друга държава, съществувала през Средновековието, а не само за България и Византийската империя.

Ограничения и трудности

Всяко изследователско начинание от подобен мащаб неизбежно се сблъсква с редица трудности. Те произлизат както от самата тема, така и от нейните съставни части, които взети самостоятелно представляват отделни сложни системи – богомилство, Средновековие (в хронологичен и териториален план), комуникация. В същото време когато се вземат и в предвид потенциалните взаимоотношения и взаимовръзки между субектите усложненията се задълбочават.

---

⁴ Която е динамична комуникационна, информационна и действена структура, променяща се през столетията, като по този начин не би могло да се говори за идентични социални среди през X и XI в. или през XI и XII в., например.

Пред богомилството, видно и анализирано като учение и организация стоят следните трудности: наличие на малко на брой извори, основно антибогомилски; интерпретативни и субективни изследвания, поради малкото налични исторически факти и субективните извори; дълъг период на съществуване (X-XV в.), което предполага динамични и сложни процеси на развитие на богомилското учение и на богомилската организация; клонове в други държави, всеки от които със свои специфики и начин на общуване. Поради възникналите конфликти с държавните и църковни власти, богомилското движение е полутайна, скрита организация, в резултат на което много малко от богомилската книжнина е запазена, а всяка следа, която би довела до разкриване на истината за богомилството е закодирана или унищожена. Като част от историята на средновековната българска държава, богомилството несъмнено е повлияно и повлиява отделни значими и не толкова явни събития, свързани със социалната среда и управлението на страната. То не би могло да се разглежда отделено от историческия път на България. Това обстоятелство допълнително усложнява проблема, тъй като известна част от историческите факти, които са налични за страната също са дискуссионни, предмет на теоретизиране и спорове в научната общност. Основна трудност представлява и факта, че не е опазено почти никакво материално наследство⁵ на територията на България, което да е създадено по време на съществуването на богомилите, с изключение на територията на Босна⁶. Богомилското движение е изключително сложен научен проблем, обхващащ множество проблемни полета на научни области като философия, религия, етика, история, фолклористика, етнография, археология, медиевистика, право, политология и др., който не може да бъде разгледан целият.

Средновековният период от българската и, разбира се, европейска история по своята същност също е сложен научен проблем. Изследователят, който пожелае да се впусне в изучаване и анализ на тази част от историята би се сблъскал с множество

---

⁵ Дългогодишните ми наблюдения и проучвания показват, че повечето материални свидетелства с богомилска символика са създадени през българското Възраждане през 19 век, или до сто години преди това.

⁶ Босна е уникален случай не само в историческия път на богомилството, но и в цялата европейска история. През Средновековието за над 200 години богомилската вяра е официална държавна религия в тази малка балканска страна. В резултат, до днес са запазени стотици надгробни паметници и саркофази, носещи богомилската символика. За повече подробности виж изключително ценният, единствен по рода си труд у нас на Екатерина Папазова „Богомилски надгробни паметници в Босна и Херцеговина” (1971 г.).

трудности. На първо място е нееднозначното възприемане от страна на научната общност на самото понятие „средни векове”, както и на хронологичните граници, които варират в зависимост от това кое по-точно Средновековие е обект на анализ, тъй като такъв исторически период е имало на всички земни континенти. Друга важна трудност, когато говорим вече конкретно за европейското Средновековие⁷ и която не бива да се пренебрегва е факта, свързан с изключително дългият хронологичен период (над 1000 години) и множеството територии, населявани от различни народи, всеки от които със свой манталитет и мисловен модел. То предполага наличието на множество значими явления и събития, изключително сложни по своята същност, които не биха могли да се тълкуват еднозначно поради взаимовръзките и взаимните влияния настъпили между населението на средновековните държави в Европа. В същото време сведенията за начините на общуване в средновековните общества, които са били разпространени през средните векове са изключително откъслечни.

Основната теоретична трудност представлява както сложната и обширна специфика на основните съставни части на темата, които погледнати и анализирани самостоятелно в дълбочина представляват многопластови системи – отделните средновековни държави⁸, богомилското движение⁹, Средновековието¹⁰,

---

⁷ То е обект на разглеждане от съвременната медиевистика, както и в настоящия текст. Медиевистиката е самостоятелна наука занимаваща се с изследване на историята на средните векове и развитието на средновековното общество. Води началото си от XVI век. За повече подробности виж Николов, Йордан. Увод в общата медиевистика, С., БАН, 1994, с. 219 с.

⁸ Поради няколко причини: многовековно развитие и динамични промени що се отнася до национални граници, политическа система и обществена структура; бурни и сложни социални събития и явления през вековете в рамките на отделните общества; сложни отношения и конфликти със съседите; характерни национални особености (език, начин на мислене, традиции и обичаи, традиционно материално и духовно наследство, вероизповедание). Всяка от тези държави има своя характерна социална комуникация, която, от една страна взаимодейства на определено ниво с комуникацията, развивана от съседните страни именно поради икономическите и политическите международни връзки и отношения. А от друга страна конкретната комуникация е част от по-обширното комуникационно поле, изграждащо едно общо мислено пространство на обща принадлежност на съществуването, която държавите от Европейския континент споделят помежду си. Именно това е в основата и на идеята за Обединена Европа и създаването на Европейския съюз и неговите институции.

⁹ Богомилското движение е сложен научен проблем, обхващащ множество проблемни полета на научни области като философия, религия, етика, история, фолклористика, етнография, археология, медиевистика, право, политология и др. Част от проблема за богомилството е наличието на малко на брой извори, основно антибогомилски; интерпретативни и субективни изследвания, поради малкото

комуникацията¹¹, така и огромният емпиричен материал, въз основа на който това изследване трябва да бъде проведено.

Комуникацията в нейния индивидуален и социален план е неразривно свързана със самата душа на отделния индивид и на човечеството, както и с всички житейски и научни сфери на човешката цивилизация. Този факт е причина в науката все още да не е постигната еднозначност на понятието „комуникация”, поради липсата на категорично разбиране за самата ѝ същност като идея и акт, по този начин отваряйки безкрайни възможности за интерпретация. В същото време днешната комуникационна наука много рядко обръща внимание на историческото развитие на комуникацията, затова и една подобна дейност, свързана с изследване на тази проблематика ще бъде трудно реализирана, поради недостатъчната информационна база.

Изброените до тук трудности, които стоят пред един изследовател са резонни и валидни не само в общ, теоретичен план, но и за настоящия дисертационен труд. Разбира се, може да се говори и за няколко специфични препятствия характерни за конкретната тема. Една от главните трудности, тук, е трансформацията на част от научния инструментариум на комуникационната наука в действащ, обективен метод чрез който да бъде разгледан и анализиран един исторически период, отдалечен на стотици години от съвремието, в което пребиваваме. Нещо, което никога досега не е правено. В същото време поради ниското ниво на технологиите тогава, не може да се говори за масова комуникация, тъй като тя предполага тяхното наличие и свързаните с масовостта институции. И въпреки, че ясно посочените хронологични и териториални рамки на настоящата тема, стесняват обхвата на изследване, то трудностите пред нея остават същите. Тъкмо поради тази причина настоящия дисертационен труд е опит за анализ на стеснено теоретично-изследователско поле (социална комуникация – България – Византия – богомилското движение), една своеобразна „лътека” в тази тема,

---

налични исторически факти и субективните извори; дълъг период на съществуване (X-XV в.), което предполага динамични и сложни процеси на развитие на богомилското учение и на богомилската организация; клонове в други държави, всеки от които със свои специфики и начин на общуване.

¹⁰ В хронологичен и териториален план един огромен исторически период от човешката история, продължил над 1000 години.

¹¹ Изключително сложно изследователско поле, съставено от множество науки и научни дисциплини, чиито измерения са породени от необикновената и много специфична роля на комуникацията в живота на човека и човешкото общество.

даваща основните демаркационни линии и ориентири за бъдещата по-задълбочена работа в нея.

Кратко изложение на дисертационния труд

Дисертационният труд анализира и представя теоретичните основи и историческото развитие на социалната комуникация, подходящите за конкретната практико-приложна дейност комуникационни инструменти и методи, а също така и няколко основни аспекти на социалната комуникация развиваща се в обществата на България и Византия през същинското Средновековие (X-XIV в.). Като отделен комуникатор, влияещ върху комуникационната сфера на споменатите страни бе показано и българското богомилско движение. Направена е и теоретична обосновка на цялостния проблем отнасящ се до изследването на социалната комуникация през Европейското Средновековие.

Структура на изследването

Настоящата разработка съдържа увод с теоретичните основи на труда, а също и три глави, основни изводи, приложения, библиография на използваната и цитирана литература. Основната логическа структура на дисертацията обхваща трите глави, в които информационните пакети на основните проблемни области от темата на труда са разпределени както следва:

- Първа глава

Тази глава е посветена изцяло на комуникационното изследователско поле. Тук са анализирани следните основни за дисертацията логически нишки: началото на социалната комуникация и появата на основните ѝ видове; историите и изкуството като основни комуникационни инструменти, не само в ареала на устните цивилизации, но и в настоящето; теоретичните основи и кратко историческо развитие на комуникацията като научно и изследователско поле; характеристика и елементи на комуникационните модели и аргументи за тяхното приложение в настоящото изследване; анализ на основните теоретични маркери („социална среда”, „технологично ниво”,

„инфраструктурата на страната”, „характерната публичност”), които ще бъдат приложени при анализа на основните аспекти на средновековната социална комуникация във втора глава на дисертацията; анализ на авторския комуникационен модел „Комуникационни ситуации”; същност на публичността като понятие и негова съвременна характеристика, то показано през погледа на двама изследователи – Юрген Хабермас (средновековната представителна публичност) и Хана Аренд (антична и християнска публичност). Въз основа на разкритите характерни особености на буржоазната публичност (Хабермас) и античната и средновековната публичност (Аренд) могат да бъдат обособени следните разлики между тях: 1. За разлика от буржоазната публичност, античната и средновековната публичност разчитат на събирането заедно на хората. Тя е социална публичност, свързана с някаква общност; 2. За разлика от съвременната публичност където хората са публика, публичността са индивида (Хабермас), античната, класическата публична сфера, човек застава с лицето си. Богомилите не се обръщат към публика, а към отделния индивид; 3. Може да се каже, че богомилите не са частни хора, а се стремят по някакъв начин да променят господството чрез социалното. Защото извън социалното господство не може да има. Всичко, което не е минало през разсъдливостта, през размишлението се превръща в някаква форма на господство. Богомилите имат частен опит, който те трансформират в публичен.

- **Втора глава**

Обект на изследване на настоящата глава е втората голяма теоретико-практична изследователска област, част от основната тема на изследването, а именно социалната комуникация през същинското Средновековие на територията на България и Византийската империя с оглед и на богомилското движение в двете страни. Тя е част от по-обширното изследователско поле „социална комуникация – европейско Средновековие”, чийто сравнително подробен анализ също намира място в текста, образувайки по този начин необходимата основна информационна база за развитието и изследването на „социална комуникация – България, Византийска империя, богомилство”. При всички положения по-обширната теоретична област, за която стана дума в предишните редове е изключително специфичен феномен, който от една страна има чертите на съответното време, а от друга носи основните характерни особености, без които която и да е комуникация не би могла да съществува. Отново са анализирани дефинираните от Ю. Хабермас и Х. Аренд видове публичност. Значителен дял от втора

глава, нейният „гръбнак“ са основните аспекти на социалната комуникация от една страна в България, а от друга – във Византийската империя, разкрити чрез теоретичните маркери от комуникационното изследователско поле. Авторвият комуникационен модел е приложен на практика чрез анализа на две български комуникационни ситуации и съответно две византийски такива. В рамките на текста е направен и сравнителен анализ на специфичните социални комуникации на България и Византия. Последната подточка е посветена на богомилското движение като фактор и основен комуникационен участник в комуникацията на двете страни, като са разкрити и някои негови исторически и културни аспекти. Анализирани са и специално избрана комуникационна ситуация, свързана с общуване между официалните власти на двете страни, която показва богомилството като културна универсалия.

- Трета глава

Тази глава е логическия завършек на темата на дисертационния труд и е посветена изцяло на богомилското движение. То е разгледано като организация; направен е подробен анализ на неговата вътрешноорганизационна и външна комуникационна стратегия; на основните комуникационните методи на движението и на публично-комуникационните му послания. Във втората подточка обект на изследване са комуникационния модел като важна част от богомилската комуникация, както и четири характерни комуникационни ситуации между богомилството и официалните власти на България и Византия. Последната подточка на трета глава е свързващо звено между Средновековие и съвременност, тъй като изследва богомилската история през времето и неговата връзка със съвременната креативна комуникация и креативен бизнес, а също и богомилството през погледа на съвременния човек. Дадени са и няколко идеи за възможната интеграция на богомилски идеи, начин на мислене и комуникация със съвременната комуникационна практическа област.

- Основни изводи

В тази част са структурирани направените от завършването на изследователския процес изводи. Те са групирани по следния начин:

1. Изводи свързани с комуникационното изследователско поле;
2. Изводи от областта на социалната комуникация през Средновековието;

3. Изводи извлечени от събраната и анализирана информация за социалната комуникация в средновековна България и съответно Византийската империя;
4. Изводи свързани с богомилската комуникация и използваните от богомилите методи;
5. Изводи, съставени на базата на разгледаните в дисертацията комуникационни ситуации;

- Приложения

Особеностите на изследователския поток на дисертацията наложи създаването на четири специфични вида приложения. Първото приложение съдържа цветна схема на авторския комуникационен модел „Комуникационни ситуации”, като основната цел е да онагледява и представи схематично и максимално ясно елементите на модела. Второто приложение е отново схематична таблица, съдържаща най-важните сведения за богомилската комуникация – основна характеристика, методи, послания, комуникационни ситуации в България и Византийската империя, една комуникационна ситуация показваща богомилството като обединяващ „мост” между двете страни. В частта „Приложения” са включени и оригинални авторски снимки с кратко описание на откритите от докторанта през 2016 г. запазени надгробия и каменни пластики с богомилска символика в село Балша, Софийско и град Плевен. Експедицията бе част от проект на Академичен център „Богомилството и Европа” към УниБит. Подробна информация е включена в Гл. 3 подточка 3.2. „Комуникация и публично-комуникационни послания на богомилството през Средновековието”. Четвъртото приложение е списък на анализирания в дисертацията девет комуникационни ситуации с информация за страниците на които се намират в текста, като основната цел бе да се постигне лесна ориентация и улеснение при допълнителна работа и анализ на тези комуникационни ситуации.

- Библиография

Списъкът с цитирана и използвана литература съдържа 331 опростени библиографски описания на книжни и електронни източници, направени въз основа на съществуващите стандарти. По библиотечно правило името на автора, което фигурира в описанието на изданието задължително трябва да се изписва по начина, по който съществува на заглавната страница и в основните издателски данни. То е приложено

при всички авторски имена, включително и при името на немския философ от еврейски произход Хана Аренд, чийто случай е по-особен, тъй като тя е превеждана на български език по два начина – Хана Аренд / Арент, в зависимост откъде е преводът – от английски или от немски език. В основната си част библиографията включва книги; части от книги; статии от сборници, енциклопедии, периодични издания и електронни ресурси.

Списък с публикации по темата на дисертацията

1. **Комуникационният** модел на богомилското движение в средновековна България. // Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век: Сб. доклади от XIII-та национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2015, София. – София: За буквите-О`писменехъ, 2016 (за 2015 г.), с. 172-181.
2. **Богомилството** – комуникация и съвременни измерения. // *Gloria bibliospheraie* (Нишката на Ариадна): Изследвания в чест на акад. проф. Александра Куманова: Юбилеен сборник по случай 65 години от основаването на Унибит. – София: За буквите-О`писменехъ, 2016, с. 505-514.
3. **Богомилските** идеи в съвременната креативна комуникация и креативен бизнес. // Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век: Сб. доклади от XV-та национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2017, София. – София: За буквите-О`писменехъ, 2018 (за 2017 г.), с. 262-271.
4. **Разказването** на истории. Основен комуникационен инструмент в дейността на богомилското движение в средновековна България. // Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век: Сб. доклади от XVII-та национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2019, София: [флаш памет]. – София: За буквите-О`писменехъ, 2019, с.143-150.
5. **Василий** Врач и **Алексий** I Комнин. Характерни особености на една комуникационна ситуация, случила се в Константинопол през XII век. // Медии и комуникации. Научен сборник на докторанти от Факултета по журналистика и масова комуникация: Т. 1. – София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски”, 2020, с. 76-91.

Научни приноси на докторанта в дисертационния труд

1. Дисертацията по своята същност представлява изложение в теоретичен и практически аспект на отделни въпроси от неизследвана научна „територия”, тъй като до настоящия момент не е известно да са публикувани писмени резултати от усилията на български или чужди изследователи в областта на разглежданите теми свързани със социалната комуникация през Средновековието в българската държава и Византийската империя, и особено що се отнася до комуникацията на българското богомилство;
2. Обзор, анализ и структуриране на основните теоретични маркери от научния инструментариум на съвременното комуникационно изследователско поле и тяхното ефективно внедряване в средновековния исторически период в България и Византия;
3. Постигнати успешни резултати при приложението на основни понятия от областта на комуникационното изследователско поле при изследване на историята на богомилското движение. Дейност, която се извършва за първи път от продължаващото до днес над 200 години изследване и изучаване на българските инакомислещи;
4. Специално е създаден за целите на дисертацията комуникационен модел „Комуникационни ситуации” и е осъществено неговото директно приложение в рамките на основния текст при 9 (девет) на брой комуникационни ситуации;
5. За първи път в дисертацията са включени и оригинални схеми, разработени от докторанта на: 1. комуникационен модел „Комуникационни ситуации”; 2. Подробна, пояснителна и обобщаваща таблица на богомилската комуникация в двете средновековни държави;